

(Publicat originalment a: *Homenatge a Jesús Tuson*. Barcelona: Ed. Empúries, 1999, pp. 26-32).

Albert Bastardas i Boada

MANTENIMENT DIGLÒSSIC I SUBSTITUCIÓ LINGÜÍSTICA:
NOTES PER A UNA CONTINUÏTAT DE LA LINGUODIVERSITAT¹

*Il nous faut donc affronter les deux injonctions
 contradictoires: sauver l'extraordinaire diversité culturelle
 qu'a crée la diaspora de l'humanité et, en même temps,
 nourrir une culture planétaire commune à tous.*

Edgar Morin, *Terre-Patrie*

Introducció

En l'examen comparatiu dels diferents casos de contacte lingüístic on el factor polític és el més desencadenant -a part que després n'hi pugui haver o no d'altres que fins i tot portin al contacte directe i freqüent entre les poblacions- sorprèn, malgrat moltes evolucions coincidents, l'existència de casos que presenten processos divergents dels majoritàriament observats. Així, trobem històricament situacions en què el grup en contacte ha evolucionat cap a l'abandonament de la varietat lingüística pròpia en la comunicació amb els seus fills -i, en conseqüència, l'adopció de la varietat usada de forma generalitzada en les comunicacions que Corbeil (1980) anomena 'institucionalitzades'- i d'altres que es caracteritzen per la permanència força o molt estabilitzada de la varietat o varietats pròpies en aquesta funció comunicativa. Aquests últims casos semblen desafiar, per tant, la hipòtesi general que afirmaria que els grups humans massivament bilingüïtzats i amb una plena o total ocupació de

¹Integro i reformulo aquí textos meus apareguts en diferents llengües i llocs sobre aquesta temàtica.

funcions públiques per part d'una varietat estandarditzada estructuralment allunyada o clarament basada en un sistema lingüístic diferent evolucionen intergeneracionalment cap a l'extinció dels seus codis nadius, donada la interrupció habitual de la transmissió de les seves varietats vernaculars a les generacions posteriors. Simplificant, podríem dir que l'interrogant sorgeix en comparar les situacions anomenades de 'substitució lingüística'² amb les catalogades com de 'diglòssia' (en la terminologia i sentit de Ferguson (1959)). ¿Com és que, malgrat distàncies interlingüístiques considerables -com ara en el cas grec o el suís-alemany- i una clara distribució de funcions dites 'altes' i 'baixes' no es produeix el fet de l'abandonament intergeneracional de les 'baixes' en favor de les 'altes'? ¿No és precisament això el que s'esdevé en molts casos de 'substitució lingüística'? Per què, doncs, ocorre en uns llocs i no en uns altres? Què fa que situacions superficialment semblants des del punt de vista del contacte lingüístic puguin evolucionar de manera tan crucialment diferent?

El problema té, clarament, relació amb la hipòtesi -o quasillei sociolingüística- que afirmaria la necessària evolució cap a la substitució lingüística de les societats els individus de les quals dominen massivament més d'un codi i en fan un ús social en distribució funcional jerarquitzada. I, però, si aquesta situació fos només una condició *necessària* però *no suficient* per explicar l'evolució cap a l'abandonament intergeneracional de les varietats pròpies? ¿I si fos el cas, com diu Norbert Elias, que *en el tractament del problema de la necessitat de les evolucions socials [calgués] distingir clara i nítidament entre l'afirmació que una figuració B ha de seguir necessàriament a una figuració A i l'afirmació que una figuració A necessàriament hauria de precedir a una figuració B* (1982:197) ? No caldria explorar més aprofundidament els factors i les condicions en què les situacions de contacte lingüístic evolucionen cap a una o altra direcció?

²Per a un aprofundiment d'aquest fenomen vg. Junyent (1992), Bastardas (1996) o Montoya (1996).

Aquesta exploració més aprofundida, a més, semblaria tenir una pertinència especial en aquest final de segle. Si fos certa ineluctablement la hipòtesi que les societats amb bilingüisme massiu i distribució de funcions socials -sovint entre institucionalitzades i individualitzades- de varietats estructuralment força o molt diferents evolucionen generalment cap a la selecció d'un sol codi per a totes les funcions, fins i tot les de comunicació intergeneracional, el futur de la linguodiversitat del planeta podria potser semblar ja força sentenciat. L'extensió a nivell planetari de les àrees tradicionals de comunicació possibilitada per les noves tecnologies de la comunicació i el fet de la globalització de l'economia, entre altres factors, fan veure de manera diàfana la necessitat pràctica d'algun codi de comunicació mundial, que *de facto* exerceix ara ja l'anglès. ¿Voldran els diferents grups lingüístics de la humanitat renunciar al coneixement pràctic i fluid de la interlingua planetària i al seu ús quan sigui necessari -sigui la que sigui finalment- a fi d'evitar la seva desaparició com a col·lectius lingüístics diferenciats? Si no és així, anem cap a la destrucció lenta però segura de la diversitat lingüística? Com es veu, la comprensió adequada tant dels processos que mostren canvi en els comportaments lingüístics com dels que mostren estabilitat -i, per tant, permanència dels codis lingüístics- esdevé altament necessària per a la previsió del futur i, en definitiva, per a l'orientació de les polítiques i dels discursos que hagin de ser adoptats si la humanitat vol conservar la seva riquesa lingüística.

Sembla evident que la millor manera d'encarar l'aprofundiment de la comprensió dels diferents processos evolutius del contacte lingüístic és utilitzar la comparació entre diferents casos i, en especial, entre les tipologies de situacions de substitució i de diglòssia, és a dir, de pèrdua o de manteniment intergeneracional de la varietat pròpia. Aquesta comparació haurà de ser *socioestructural* -quines macrocondicions intervenen en les situacions- però alhora també *interpretativa* -quines representacions i definicions de la realitat sostenen els seus protagonistes- a fi de poder arribar a entendre el fet que situacions estructuralment semblants puguin arribar

a donar, de vegades, evolucions precisament diferenciades. Veiem aquí, doncs, la necessitat de no perdre mai de vista el component cognitiu i simbòlic de les accions i situacions humanes, donat que és en aquest univers de sentit -personal i alhora social- on l'individu va decidint els seus cursos de comportament.

Estabilitat *versus* substitució: representacions i contextos

Fixem-nos que les situacions força estabilitzades de diglòssia contrasten, d'una banda amb les d'evolució gradual dels vernacles cap a l'estàndard, i, per l'altra, amb les de substitució lingüística. Pel que fa al primer cas, les situacions de diglòssia caracteritzades per Ferguson no semblen presentar pas una evolució adaptativa generalitzada de les varietats vernaculars cap a la modalitat usada com a estàndard, habitualment, com se sap, força distants estructuralment. Aquesta, per tant, és percebuda només com l'*apropiada* per a les comunicacions escrites i orals molt formals però no pas per a la conversa i la comunicació informal en general. De fet, tal com ha assenyalat el mateix Ferguson, la característica més fonamental de la seva tipologia de diglòssia és el fet de la distribució *radical* de les funcions, on mai la varietat estàndard no és usada per *cap* grup social per a la comunicació informal quotidiana. Amb la intervenció, doncs, d'aquesta categorització clarament separada de les varietats i de les seves funcions, les modalitats orals no són qüestionades ni pels grups de més alt estatus social i semblen conservar tot el seu prestigi respecte de l'estàndard, el qual mai no és adoptat en les comunicacions individualitzades.

Respecte del contrast evolutiu amb les situacions de substitució lingüística sorgeix naturalment la qüestió de què fa que situacions de distribució jerarquitzada de funcions entre varietats lingüístiques estructuralment no pas properes puguin aparèixer en alguns casos com a molt estables i en d'altres, en canvi, la tendència sigui a l'abandonament de les varietats que ocupen les comunicacions individualitzades i la seva substitució per les de les comunicacions

institucionalitzades. ¿Quins podrien ser, doncs, els factors que determinarien finalment aquests distints resultats -diglòssia estable (en el sentit de Ferguson) *versus* substitució? Més que no pas a les divergències estructurals de base estrictament lingüística, hem d'acudir molt probablement a les representacions sociocognitives dels parlants respecte de les varietats lingüístiques en presència i, en darrer terme, als contextos en què aquestes es formen i es mantenen. Què fa que uns parlants abandonin els seus vernacles i uns altres no? Fixem-nos que no es tracta aquí d'entendre per què *adopten* una varietat sinó per què *n'abandonen* una altra³.

El primer que cal dir, òbviament, és que, pel que fa al context polític, -a diferència de les situacions descrites per Ferguson- els poders polítics corresponents han volgut precisament l'existència d'aquest resultat d'abandonament lingüístic. Ja, en molts casos, des del mateix inici del procés de difusió massiva de l'estàndard estatal -que coincidia per a la gran majoria de la població per primera vegada amb la seva alfabetització- l'objectiu explícit no era només el de difondre una interlingua de comunicació general sinó el d'acabar amb l'existència dels altres sistemes de comunicació lingüística que diferissin del model adoptat pel poder polític central i sobirà⁴. La difusió escolar de l'estàndard estatal anirà, doncs, acompanyada d'un discurs clarament denigratori i estigmatitzant de les varietats vernaculars ("soyez propre, parlez français", "habla en cristiano", "habla la lengua del imperio") alhora que es decretarà la prohibició de l'ús de les altres varietats diferents en la comunicació pública i fins i tot en les discussions orals de les institucions privades. És en aquest marc de subordinació i dependència, que la població, a mesura que anirà essent competent en el nou estàndard estatal adquirit, podrà optar per transmetre'l als

³Adoptem aquí el punt de vista de Lieberman (1981) sobre el fet que les causes del bilingüisme i les de la substitució lingüística poden ser separades i distintes. Assumim, doncs, que *les pressions a favor i en contra de l'adquisició d'una segona llengua són, com a mínim, parcialment diferents de les pressions que intervenen sobre els pares pel que fa a la llengua que usaran per pujar els seus fills* (p. 130).

⁴El mateix informe que el gran impulsor de la política lingüística francesa després de la Revolució, l'Abbé Grégoire, adreça a la Convenció s'intitula "Informe sobre la necessitat i els mitjans d'anihilar els 'patois' i universalitzar l'ús de la llengua francesa" (vg. Balibar & Laporte, 1976:179-197 i Viana, 1995:275-284.).

seus fills com a varietat bàsica de socialització, és a dir, com a varietat nativa, tot interrompent la transmissió intergeneracional del vernacle propi del grup. Tractant-se d'un comportament la pertinença del qual serà òbviament avaluada per la comunitat, el canvi de les pautes habituals necessitarà una clara justificació i legitimació ideològiques i/o pràctiques. Això, però, vindrà facilitat pel discurs de la 'llengua nacional' que afavorirà la idea de la llengua única i general per a tots els ciutadans, argumentada a partir d'imatges com ara 'fills de la mateixa família' o 'llaços que han d'unir els germans' (Balibar & Laporte, 1976:184). Així, en el cas de França, renunciar, doncs, a la continuïtat dels propis parlars serà interpretat oficialment com un acte de patriotisme al servei de la llibertat. Des del punt de vista pràctic, la imposició legal de l'estàndard conegut com 'francès' com a únic codi d'ús oficial i públic paral·lelament als processos d'industrialització i urbanització que afavoriran la mobilitat social i geogràfica de les poblacions, augmentarà la percepció de la necessitat i imprescindibilitat de l'estàndard per a la supervivència i, en especial, per a l'ascens econòmic. Gradualment, doncs, i en un procés de difusió asimètric segons els grups socials i geogràfics, l'estàndard -en forma de 'langue national'- serà adoptat primer com a varietat de les comunicacions institucionalitzades i després transferit a les individualitzades per una generació ja competent, que, a la vegada, el transmetrà ja com a natiu a la pròxima generació, la qual ja rarament coneixerà els vernacles antics i farà de l'estàndard -convenientment adaptat a les funcions col·loquials- la seva única llengua pròpia i habitual.

Les situacions de distribució diglòssica de funcions acostumen a presentar, per contra, la coexistència de varietats *percebudes* com a pertanyents a una mateixa 'llengua'. Això pot ser especialment clar en el cas dels casos àrab i grec. Usin el que usin la gent, les dues varietats són viscudes com a innegablement 'àrabs' o 'gregues'. No es planteja, en principi, cap problema identitari per raó de l'estàndard -especialment escrit- en difusió. Les varietats resten, com hem dit, en distribució complementària - la varietat estàndard mai no és usada en les comunicacions individualitzades orals i

les vernaculars mai no ho són en l'escrit i rarament en l'oralitat molt formal. L'estàndard és una varietat conscientment adquirida en el sistema escolar corresponent generació rera generació mentre que els vernacles ocupen les funcions familiars i quotidianes i són les primeres varietats adquirides pels individus. No sembla haver-hi, per tant, en principi, lloc per a un conflicte de tipus ètnicolingüístic, donat que les varietats no simbolitzen pas aquesta classe d'oposició⁵. Fixem-nos, doncs, que en els casos categoritzats com a 'diglòssies', pot ser que la varietat de les comunicacions institucionalitzades no sigui associable a cap grup exterior de referència -pel fet que 'pertanyi' al mateix grup, com és el cas del grec o de l'àrab- o bé que ho pugui ser però aquest no sigui vist com a col·lectiu amb el qual emmirallar-se o amb qui assimilar-se -com pot ser el cas del suís-alemany. Així, del contrast entre les varietats no sembla desprendre's per als parlants cap representació negativa que els hagi de portar a l'abandonament dels vernacles en favor de l'estàndard en la comunicació informal quotidiana. De fet, pot ser fins i tot que passi a l'inrevés. Tant en els països àrabs com en el cas grec i, fins i tot, en el del suís-alemany sembla haver-hi mostres de la puixança dels vernacles, que, en lloc de recular, augmenten l'ús o fan evolucionar les varietats formals cap a característiques estructurals dels col·loquials⁶. En el cas del suís-alemany, l'estàndard fonètic preferit no és el de l'alt alemany -el més corrent a Alemanya- sinó el d'una pronunciació basada amb característiques clarament definitòries dels sistemes vernaculars suïssos.

Molt probablement, en aquesta estabilització de les varietats pròpies hi deu intervenir el fet d'una ideologia proestàndard molt més relaxada en el món germànic que no pas, per exemple, en els casos francès o anglès (vg. Lodge, 1993), i, de l'altra, l'existència d'una autoimatge grupal altament positiva -Suïssa no és pas un país pobre i poc desenvolupat econòmicament- i el fet que l'adopció de l'estàndard alemany general

⁵Això no vol dir que no pugui produir-se un conflicte de tipus social a l'entorn de la modalitat estàndard, entre els partidaris de l'allunyada modalitat existent i els d'un nou estàndard més acostat als col·loquials actuals. Alguna cosa d'això hi ha entre les modalitats 'katharevousa' i 'demotiké' en el cas grec.

⁶Vegeu Ferguson (1988).

no és pas cap imposició forastera ni fruit d'una situació de minorització política sinó una decisió pròpia -i si ho volguessin, revocable lliurement. Fonamentalment, doncs, la raó de l'estabilitat relativa d'aquests casos de distribució diglòssica, ha de cercar-se en la dimensió político-cognitiva: cap dels casos habitualment analitzats no són situacions de subordinació política com els de les comunitats europees minoritzades. La percepció de dependència i, en conseqüència, d'autodenigració tot adoptant un grup o elements culturals estrangers com a referent principal de conducta i de valors, no tenen, doncs, perquè produir-s'hi. Sembla clar, per tant, que no deu ser el simple fet de la bilingüïtzació i de la distribució asimètrica de funcions allò que pot dur a la substitució intergeneracional, sinó el *context* político-econòmic en què té lloc aquesta bilingüïtzació i els *significats i representacions* que s'hi associen per part dels seus protagonistes.

Alguns principis temptatius per al manteniment de la linguodiversitat

Abocats, per tant, a una bilingüïtzació massiva de la població del planeta -excepte, potser, en el cas del col·lectiu que ja tingui la interlingua mundial com a L1, si no és que se'n tria una que no sigui L1 de ningú- i a una creixent interrelació -tecnomediàtica, comercial, productiva, ecològica, política, filosòfica, etc.- entre països i col·lectius humans fins ara poc o gens relacionats habitualment, el problema de la interlingua de la humanitat i el de la preservació de la diversitat lingüística d'aquesta emergeixen conjuntament i demanen un tractament integrat.

No sembla que les solucions a aquesta problemàtica interrelacionada siguin gaire clares en aquest moment. La consciència de la planetarització és encara incipient i el món acadèmic -i, en especial, les disciplines més afectades per la qüestió- no han produït encara ni un consens sobre el camí o camins a emprendre ni una clarificació suficient dels factors i fenòmens intervinents en la qüestió. Centrats -i, encara, potser, insuficientment- a imaginar la solució dels problemes de la comunicació i de

la diversitat lingüístiques a escala 'regional' -europea, americana, asiàtica, africana, etc.- la realitat tecnoeconòmica avança vertiginosament i posa en primer pla i potser per primera vegada la problemàtica de la comunicació i de la diversitat lingüístiques com a qüestió de tota la humanitat.

¿Com assegurar, doncs, la comunicació lingüística entre el conjunt de la humanitat i alhora continuar disposant d'un índex important de diversitat lingüística? Què en podem aprendre de les situacions de diglòssia estabilitzada? Heus aquí un esbós d'alguns principis que podrien orientar la recerca i el debat per tal d'arribar a un consens majoritari sobre l'organització i els valors lingüístics de la humanitat.

Primer.- Les ideologies i paisatges conceptuals amb què hem de pensar el problema han de tenir en compte l'experiència sociolingüística fins ara existent per tal d'evitar una organització lingüística de la humanitat basada en una estructuració jeràrquica i asimètrica entre interlingua i resta dels codis. La coexistència igualitària ha d'estar basada en una distribució de funcions apropiada, tot partint del principi de 'subsidiarietat' europeu, que instituiria la norma que tot allò que puguin fer les llengües locals no cal que ho faci la interlingua. La idea-força fóra la protecció suficient dels espais ecosistèmics propis.

Segon.- Una de les guies d'aplicació del principi primer ha de ser que el fet de disposar de competència suficient en la interlingua no elimina ni el dret ni la necessitat de les comunitats lingüístiques humanes d'usar els seus codis plenament i en el màxim de funcions locals. L'aplicació indiscriminada del 'principi de la competència' jugaria sempre a favor del codi més generalment compartit -la interlingua- i podria buidar de funcions les altres llengües, tot posant en perill la seva existència i, en conseqüència, activant conflictes innecessaris i de difícil resolució.

Tercer.- Donat que els éssers humans poden representar-se la realitat tot arribant a conclusions que no depenen directament de la realitat sinó de les configuracions

narratives i interpretatives que els mateixos humans han elaborat, al costat de les necessàries instruccions pràctiques d'organització de la comunicació lingüística, els poders públics han de difondre una ideologia favorable clarament a la diversitat i a la igualtat lingüístiques, tot impulsant l'autodignitat dels grups lingüístics menys afavorits i contrarestant representacions populars tan esteses com la 'ideologia de l'estàndard' o fenòmens com l'autopercepció subordinada a 'grups o llengües de referència' exteriors considerats com a models per assimilar-s'hi.

Quart.- Atenció preferent haurà de ser donada a les metodologies de desenvolupament de la competència comunicativa en la interlingua, a fi d'assegurar un nivell suficient òptim per a les diferents generacions d'individus que l'hauran d'anar adquirint, a fi d'evitar que uns resultats inadequats puguin dur als progenitors capacitats per fer-ho a decidir d'usar com a L1 dels fills la interlingua i no la varietat nativa del col·lectiu. Evidentment, aquest desenvolupament del coneixement pràctic de la interlingua no haurà d'anar en detriment del corresponent desenvolupament i ús de les llengües locals.

Cinquè.- Igual atenció especial haurà de ser posada en l'articulació dels casos en què un grup lingüístic determinat tingui contacte social freqüent amb un nombre considerable d'individus que tinguin la interlingua com a L1, donat que, molt probablement, la tendència predominant serà a l'establiment de l'ús de la interlingua com a norma habitual, amb potencials repercussions sobre la reproducció intergeneracional de l'altre codi si les poblacions van integrant-se socialment. En aquests casos, el mecanisme del matrimoni mixt pot actuar cegament tot reduint considerablement l'índex de transmissió generacional dels codis locals si la població no n'és feta conscient i si no es promou la diversitat lingüística en el si de la pròpia unitat familiar a través de la possibilitat del principi 'un progenitor = una llengua', en aquells casos en què això sigui necessari.

Conclusió

El coneixement exacte de quins factors i quines dinàmiques duen o no a la substitució lingüística és un camí encara no acabat. Tot i les pistes força clares que en tenim cal realitzar encara més estudis aprofundits tant de les situacions d'estabilitat com d'evolució a fi de poder arribar a definir una gestió eficaç i justa del contacte lingüístic en la humanitat. Com més coneguem les causes fonamentals i els processos reals dels fenòmens més ens podrem acostar a propostes d'organització lingüística local i planetària que facin possible la preservació efectiva de la linguodiversitat.

Referències

Balibar, Renée, & D. Laporte

1976 *Burguesía y lengua nacional*. Barcelona: Avance. (Trad. espagnole de *Le français national* . Paris: Hachette, 1974.)

Bastardas i Boada, Albert

1996 *Ecologia de les llengües. Medi, contactes, i dinàmica sociolingüística* . Barcelona: Proa.

Corbeil, Jean C.

1980 *L'aménagement linguistique du Québec* . Montréal: Guérin.

Elias, Norbert

1982 *Sociología fundamental* . Barcelona: Gedisa. (Trad. espagnole de *Was ist Soziologie?* Juventa Verlag München, 1970).

Ferguson, Charles

1959 "Diglossia", *Word* vol. 15, pp. 325-340.

1988 "Cap a una teoria del llenguatge en societat" (entrevista per Joan A. Argente), *Límits* 5 (novembre), pp. 63-98.

Junyent, Carme

1992 *Vida i mort de les llengües* . Barcelona: Empúries.

Liebersson, Stanley

1981 *Language Diversity and Language Contact* (selection d'Anwar S. Dil).
Stanford, Cal.: Stanford University Press.

Lodge, R. Anthony

1993 *French: from Dialect to Standard*. London: Routledge.

Montoya, Brauli

1996 *Alacant: la llengua interrompuda* . València: Denes ed.

Viana, Amadeu (ed.)

1995 *Aspectes del pensament sociolingüístic europeu* . Barcelona: Barcanova.